

Európai, s sajátosan magyar örökségünk és a reformáció

Több ezeréves európai kulturális örökséggel rendelkezünk, és minden nép rendelkezik sajátosan, csak rá jellemző kultúrával. *Közös egyedülálló kultúránk az antikvitás, a római jog és a kereszténység.* S miben rejlik a magyar, szlovák, lengyel, német kultúra sajátossága? A műveltségben, s annak közvetítésében. A műveltség tartalmában, vagyis mit közvetít, mit tanít meg ebből a közös kultúrából az *iskola*, hogy – különbözőségünk megőrzése mellett – „egy nyelven” tudjunk beszélni, hogy értsük egymást az alapvető közös értékrendünk ismeretével, vállalásával és terjesztésével, újból és újból újraateremtésével. S legyünk képesek a másik nép sajátos kultúráját – tudományát, művészetét, hitét, hagyományait – megbecsülni, értékelni, mert sokszínűségünk nem szegényít, hanem gazdagít bennünk, s végső soron Európát.

Fontos, hogy ebben az információgazdag, sőt információáradatban túltengő világban ne bizonytalanok legyünk, hanem nyújtsanak biztonságot, eligazodást a zsinórmértékül szolgáló, évezredek által örökített értékeink. Az eligazodási pontok felismertetésében nyújt segítséget az iskola, amennyiben a műveltség alapjául kiválasztott tananyagot, kultúrát, hitelt érdemlő műveltséget terjeszt és teremt újjá.

Az újjaateremtés feltétele az elsajátítandó kultúra szintézise, az összefüggések megláttatása a hitelesség erejével. Az ISKOLA feladata, hogy közzé tegye, amit a tudomány, a közvélemény kiérlelt, valamint minden nép őriz kulturális kincseiben, legyen az mondára épülő történelmi emlékezet, népzene, népdal, a közösség érdekeit szolgáló alkotó tevékenység. „Kulturális emlékeink, értékeink” ismeretének birtokában identitásunk és emberi méltóságunk erősödhet. *Elődeink által művelt kultúránk felfedezése és gazdagítása a legfőbb feladatunk.* XVI. Benedek pápa útmutatása segítsen mindannyiunknak megkülönböztetni a lényegest a lényegtelenről: „*A Bölcsesség könyvének egyik helye mondja: Isten mintegy átadta a világot a mi vitás értelmezésünknek. A tudomány tudása az a kaland, amelyet ránk hagyott. A kinyilatkoztatásban ezzel szemben azt mondja el, ami az élethez és halálhoz lényeges.*” (Ratzinger 2004, 113.) Tanulmányomban a keresztény kultúra örökségével foglalkozom.

A keresztény kultúra

A császárkori Rómában a *gazdasági és politikai versengés hibetetlen mértéke, a korrupció, az erkölcsi zűllés* következtében egyre többen hittek idegen (egyiptomi, zsidó, föníciai, perzsa) istenekben. szaporodtak a titkos szekták. Jézus Krisztus tanításaival terjedt az evangélium (örömhír) Palesztinában, Ázsiában, Itáliában, s megkezdődött a keresztény közösségek szerveződése. Pál térítő útjai során (Kr.u. 49-58) hosszabban tartózkodott Korinthosban, a hozzájuk írt leveléből idézzük a kultúra közvetítéséhez nélkülözhetetlen hitet: „Szóljak bár emberek és angyalok nyelvén, *ha szeretetem nincs, olyanná lettem, mint zengő réz vagy pengő cimbalom.* Legyen bár jövendőlkö tehetségem és tudjak minden titkot és minden tudományt; legyen bár olyan teljes hitem, hogy a hegyeket áthelyezhessem, *ha szeretetem nincs: semmi vagyok.* Osszam el bár a szegények táplálására minden vagyonomat és adjam át testemet, úgy hogy éjjelek, *ha szeretetem nincs: mitsem használ nekem.*” (I. Kor. 13.1–13.)

313-ban *Constantinus* császár intézkedései következtében a *keresztény értékek* – minden embernek joga, hogy „hit és szeretet szellemében művelődjék” – közvetítése terjedt. (Fináczy 1906, 307.)

391-ben a *kereszténység államvallás* lesz. A világtól elvonuló remeték szervezték az első kolostori közösségeket a Római Birodalomban: a III. században Szent Antal Egyiptomban, Szent Pakhoiosz Dél-Egyiptomban; a IV. században Szent Ágoston afrikai szülővárosában, Tagastéban. a VI. században Nursiai Benedek Monte Cassino hegyén létesített kolostort. A Benedek-rendi (bencés) szerzetesek Monte Cassino kolostorából indultak útjukra, hogy Európa-szerte újabb kolostorokat hozzanak létre.

Az „Ora et labora” elv megvalósításával a kolostorok a VI–VIII. században meghatározó szerepet tölthettek be Európában a kultúra terjesztésében, s nem utolsósorban a kultúra védelmében, megőrzésében. Köztudott, hogy ők másolták az ókori klasszikusok műveit is, s „az egyetlen igazi tudományt, a Szentírást. A keresztény életeszmeny: „legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok”. A nevelés egyedüli eszménye az abszolút *erkölcsi tökéletesség*, amire az embernek törekednie kell. A keresztény nevelés nemcsak vallásos, hanem transzcendens jellegű, s a szó legtágabb értelmében egyetemes.

Vajon tudjuk-e ma vállalni Szent Benedek (480–547), a bencés rend alapítója által 528-ban összeállított Regula szigorú nevelési elveit, normáit? A vezető, *„amikor tehát valaki apát nevét vállalja, annak kettős tanítással kell vezetnie tanítványait: azaz mindazt, ami jó és szent, inkább tetteivel mutassa meg, mint szóval: úgyhogy fogékony lelkű tanítványainak szóval adja elő az úr parancsait, a keményszívűeknek és együgyűbbeknek pedig tetteivel mutassa az isteni törvényeket.* Ne legyen személyválogató a monostorban. Egyiket a másikinál ne szeresse jobban, csak akkor, ha valakit a jó cselekedetekben vagy az engedelmségben jobbnak talál...

Tanításban pedig az apát mindenben tartsa meg az Apostolnak a példáját, amennyiben azt mondja: *„Ints, kérj, feddj”* (2 Tím 4,2). Ne nézze el a vétkesek hibáit, hanem amennyire bírja mindjárt keletkezésükben gyökerestül irtsa ki. Mindig emlékezzék Hélinek, a silói papnak veszedelmes sorsára. A tisztelettudó és értelmes lelkeket első- és másodízben szóval figyelmeztesse. a gonoszokat más testi büntetéssel fenytse meg, hiszen ismeri az Írást: „a balgát a szó meg nem javítja” (Péld 29,19). és másutt: „Vesszővel verd meg fiaidat, és megszabadítod lelkét a haláltól” (Péld 23,14).

Az apát mindenkor gondoljon arra, hogy mi ő, és hogy minek nevezik, és tudja meg, hogy akire többet bíztak, attól többet is kívánnak. Tudja, hogy milyen nehéz és terhes föladatot vállalt magára: a lelkek irányítását és sokféle emberek szokásainak szolgálatát. az egyiket ugyanis gyengédséggel, a másikat dorgálással, a harmadikat rábeszéléssel vezesse. Mindenkihez sajátos jellem és értelmessége szerint alkalmazkodjék, hogy ne csak a rábízott nyájnak ne vallja kárát, de a jó nyájnak gyarapodásán is örvelezhessék.”(Kováts-Németh 2001, 7-8.)

Az elvek szigorú rendje menedéket nyújtott a viharos századokban is a kolostorokban imádkozó és dolgozó, gyakorlati – kertészet, ötvösmesterség, növényparlatok készítése - munkát is végző szerzeteseknek. Kultúráközvetítő tevékenységük tartalma a vallási ismereteken túl, a latin olvasás (lectura), az egyházi énekek (cantus), a hét szabad tudomány ismeretkörei, s esetenként a klasszikus szerzők műveinek a feldolgozása.

Európa magas szintű műveltség terjesztéséről híres kolostorai az 540-ben Cassidorios által alapított „Vivarium” Calabriában; Franciaországban a VIII. századtól működő Tours, Fulda, Sankt Gallen, Reims, Canerburg; Angliában Canterbury, Wearmouth és York kolostorai rendelkeztek gazdag könyvtárral. Mainzben már Bonifatius alatt érsekség; Seligenstadtban 815 januárjától jegyzik Nagy Károly életrajzírójáról elnevezett Einhard bazilikát; a X. században Heiligenkreuz és Szent Márton-hegy kolostorai; majd a XI. századtól Melk apátsága hirdeti máig az egyetemes kultúra ismeretének jelentőségét.

A szlávok keresztény hitre térése

A szlávok (szlovének, szlovok egyenlő szó) az indoeurópai nyelvcsalád egyik fő ága, őshazájuk a Pripjaty-mocsarak vidéke. A szlávok később lakta területe kiterjed Lengyelország, Fehér-Oroszország és Ukrajna egyes részeire. Az első évszázadokban a szlávok története összekapcsolódik a germánok (gótok), hunok, alánok és türk népek történetével, amelyekkel a szlávok igen gyakran valamennyi nép számára gyümölcsöző életközösségre léptek. 600-tól a szláv népek (obodriták, szorbok, venétek és pomeránok) telepsznek le az Elbától keletre, a germánok által elhagyott területeken. (Hermann Kinder-Werner Hilgemann 1994, 111.)

Történelmileg csak a Karolingok korában – mint a csehek – lesznek hitelessé. A szláv törzsek alapvető felosztása: *keleti szlávok* (ortodoxok); később Ukrajnában fehér- és nagyoroszokra válnak szét; *nyugati szlávok* (lengyelek, pomeránok, obodriták, szorbok, csehek és szlovákok) és a *délszlávok* (szlovének, szerbek, horvátok és bolgárok).

A szlávok keresztény hitre térése a római és a bizánczi kultúra kelet- és közép európai elterjedésével kezdődött. A térítés a VI. században a horvátok között Aquileiából, a VIII. században a szlovének között Salzburgból indult ki. *Nagy Károly idejében kezdődött meg a vendek, a csehek, az obodriták és az elbai szlávok megtérítése.* A szerbek 850 körül a keleti egyházhoz csatlakoztak.

863 óta *Cirill* (Konstantin) és *Metód* (Methodosz), a szlávok apostolai, a két testvér a Morva Fejedelemségben térített. *Szent Cirill* (Tesszalonika, 827 – Róma, 869) bizánci filozófus, hittérítő, nyelvtudós, a szláv írás megalkotója. 864-körül III. Mihály bizánci császár kérésére *elkezdett dolgozni a szláv írásbeliség megalkotásán, a róla elnevezett cirill írás kimunkálásán.* Raszisztzláv, Morva fejedelem szláv nyelvet beszélő szerzeteseket kért Bizánctól. A küldetést Konstantin (Cirill) és Metód kapta, Konstantin már ekkor elkezdte az egyházi könyvek szláv nyelvű fordítását. 867-ben Rómába indultak, a magukkal vitték a Krím-félszigeten felkutatott szent Kelemen ereklyéket is, hogy megnyerjék a pápát a szláv nyelvű kultúra terjesztésére. Munkásságuk nyomán II. Adorján pápa engedélyezte a latin, héber és görög nyelvű liturgiák mellett a szláv nyelvű liturgiát is.

Szent Metód (Tesszalonika, 815 körül – Velekrád, 885) korán kolostorba vonult, *a Biblia szláv nyelvre fordításával foglalkozott.* Mind a négy evangéliumot és a zsoltárok könyvét – testvérelével együtt - lefordította ószláv nyelvre, s közösen kidolgozták az *ószláv ábécét.* Bolgár missziós útjuk 860 körül, morva missziójuk helyszíne 863-ban Raszisztzláv fejedelem udvara. Küldetésük teljesítése után Rómába menve *Kocel pannóniai fejedelem udvarában töltöttek el egy évet* missziós tevékenységüket folytatva. 867-ben meg is kapták II. Adorján pápától az engedélyt a szláv nyelvre fordított bibliai könyvek terjesztésére. *II. János Pál pápa 1980. december 31-én Szent Cirillt és Szent Metódot Európa társvédőszentjévé nyilvánította. Ünnepnapjuk február 14.* (Diós 2009, 323-327.)

A kulturális történelmi emlékezet

A kutatók szerint 3000 nyelvet beszélnek a Földön, de pontosan nem határozható meg a számuk, egyrészt azért, mert kihalnak és újak születnek; másrészt a tudomány nem mindig tudja megvonni a határt a nyelv és nyelvjárás között. A nyelvek eredet szerinti osztályozása a nyelvek rokonságán alapul. A tudomány 17 nyelvcsaládot különböztet meg. Közép-Európa lehetett a hazája az indoeurópai nyelvcsaládnak. (A. Jászó 2001, 20-27.)

A IX. században Közép-Európában a népvándorlás idején is több nép lakott. A Kárpát-medencében hűen reprezentálja ezt Zalavár története. Zalavár ma a Balaton-felvidéki Nemzeti Park része. A telepet már Kr. e. 1200 körül lakhatták a régészeti kutatások feltárásai alapján. A népvándorlás idején több nép is elfoglalta a vidéket, birtokolták a keleti gótok, a longobárdok, a hunok, a frankok is. A 840-es években Pribina (Privina) nyitrai szláv fejedelem kapta hűbérbe. **Az első templomot a frankok építették Zalaváron (Mocsárvár, Mosaburg) 850-ben Mária tiszteletére.** Mintegy húsz év múlva (867), miután Kocel, Pribina utódja fogadta udvarában Cirill és Metód görög szerzeteseket, tevékenységük nyomán Zalavár a szlávoknak is egyik kulturális központja lett és maradt. A magyarok 900 körül foglalták el a várost, Szent István király vármegyerendszerében Kolonvár Kolon vármegye központja. *Az 1985-ben felállított Cirill és Metód emlékmű – Janzer Frigyes alkotása – őrzi, hogy Cirill és Metód 867-ben „Zalaváron” járt, hogy keresztény hitre térítse a szláv lakosságot.*

A tények mellett a kulturális emlékezet jelentősége igen nagy az ember életvezetésében, a közösség összetartásában, egy nép kultúrájának megőrzésében, identitásában. A mondák, regék, hagyományok segítenek a múlt eseményeinek megértésében, eligazodást nyújtanak ott, ahol a tudomány máig nem tud hiteles forrásokat felmutatni. Európa mai államai bőven rendelkeznek őstörténetüket bemutató – a finn Kalevala, a német Niebelung monda, a magyar Csodaszarvas – szájhagyomány útján terjedő, majd lejegyzett, számukra és az olvasó számára is egy sajátos kultúrát közvetítő, élményt nyújtó irodalmi alkotással. *A magyarok értékrendjét, természettel együtt élő bölcsességüket, s a hazá megtalálását Móra Ferenc gyűjtései gyönyörűen szemléltetik.* „Ötszáz esztendeje volt már, hogy a hunok elváltak a magyaroktól, és elindultak új hazát keresni. Ötszáz esztendő alatt a magyarok is megszorodtak Szittyországban, és elég erősnek érezték magukat arra, hogy Attila örökét meghódítsák. Mielőtt elindultak volna a nagy útra, a nép öregjei, vezérei, táltosai összeültek tanácsot tartani. Hét törzsből állt akkor a magyarság. Mindegyiknek megvolt a maga külön vezére, és egyik se avatkozott a másik dolgába. Bizony, ez nem volt jó olyan nemzetnek, amely harccal, háborúval akart új hazát szerezni. A darumadarak is vezért választanak maguknak, mikor útra kelnek, mondták a nép bölcsői, nekünk is egy fejedelem kell, akinek mindenki szót fogadjon. – A hét törzs vezére közül Álmost választották meg a magyarok fejének, aki legöregebb és legbölcsőbb volt köztük. A hét vezér aztán megvágta karját, és véré egy serlegbe folyatta, annak jeléül, hogy amit fogadnak, vérükkel, életükkel is megvédelmezik. Álmos aztán öregsége miatt fiára, Árpádra bízta a főbatalmat.... Elindultak, s el is jutottak hegyeken, vizeken, ellenséges országokon keresztül, egészen addig a földig, amely Attiláé volt valaha. Lassú és sokáig tartó út volt ez. ..Amely ország népe barátságosan fogadta őket, azon békeességgel haladtak át, ahol ellenük szegültek, ott karddal nyitottak utat maguknak. Így értek el a sok harc és hosszú pihenők közt a Vereckei-szorosig.

A rege szerint, mikor odáig értek, seregestül csaptak le rájuk a táborukat kísérő turulmadarak, s karmaikkal, csőrükkel vagdalkozva kényszerítették őket, hogy ne kanyarodjanak észak felé, hanem a hegyszoroson át nyomuljanak be mai hazájukba. Árpád seregei Munkács váránál ereszkedtek le a síkra, ott tartottak pihenőt. Álmos itt meghalt, eltemették, Árpád fejedelem pedig megkezdte a honfoglalás nagy munkáját.” (Móra nyomán)

A kereszténység és az iskola

Az első iskolát Magyarországon 996-ban *Géza fejedelem* Szent Márton hegyén alapította. Hívására itt telepedtek le a bencés szerzetesek, Szent Bonifác és Szent Elek, akik csehországi és lengyelországi térítőútkjáról érkeztek hazánkba. Több mint ezer esztendeje Szent Márton hegyén alakult meg *az első magyar iskola*, innen indult el az európai kultúra terjesztése és meghonosítása. A Szent Márton hegyén működő iskoláról korai adataink vannak. Mór pécsi püspök a XI. század közepén megírta a két bencés szerzetes életrajzát, és az előszóban említi, hogy mint „puer scholasticus”, azaz mint iskolás gyerek látta őket a kolostorban, Szent Márton hegyén.

Szent Istvánt, Géza fejedelem fiát, a magyar államalapító királyt az ezredik esztendő karácsony napján koronázták királlyá az esztergomi székesegyházban. Egy erős és tekintélyes európai, keresztény Magyarország létrehozása volt a célja. *Az európai keresztény kultúra terjesztéséhez megteremtette* a IX. században kialakuló európai iskolarendszerhez hasonlóan *a magyarországi iskolarendszer alapjait*. Az iskolaszervezet kialakítása Magyarországon is egybeesik a katolikus egyházi szervezet létrehozásával. István király két érsekséget (Esztergom és Kalocsa) és nyolc püspökséget (Győr, Veszprém, Pécs, Csanád, Eger, Vác, Nagyvárad, Gyulafehérvár) alapított. A püspökségek székhelyei egybeestek a vármegyék székhelyeivel, ahol székesegyházakat emeltek. Ezek voltak a színterei a *székesegyházi vagy káptalani iskoláknak*. István király elrendelte, hogy minden 10 falu építsen templomot. E templomok mellett alakultak meg a *plébániai iskolák*. István király a keresztény egyház megszervezésével bekapcsolta hazánkat a nyugati keresztény közösségbe, kultúrába. A területi elv alapján megteremtette a történelmi Magyarország mai iskoláztatásának alapjait. A XI. században *Szent István uralkodása alatt* a központi Szent Márton hegyi kolostori iskola mellett a *pécsváradi, a zalavári, a bakonybéli* és a Nyitra melletti *zobori bencés kolostorban* folyt a klerikus műveltség elsajátítása.

László király 1093 körül összeíratta a „pannonhalmi” (Szent Márton hegyi) kolostor javait. Közöttük volt Ciceró, Donatus, Cato, Lucanus művei, de Priscianus Caesariensis nyelvtankönyve is. *Az európai összehasonlításban is jelentős mennyiségű könyvek alapján megállapítható vált a kolostori iskola korabeli tananyaga, az európai és keresztény műveltség terjesztése a méltán híres Szent Márton hegyi, (ma pannonhalmi) kolostorban.*

A XIII. század végén már *több mint száz kolostorban éltek* Magyarországon *bencés szerzetesek*. Napjaikat – a regula szabályai szerint – liturgikus tevékenységekkel, fizikai és szellemi munkával töltötték. Fontos munkájuk volt a kódexek másolása. a bencések mellett már az 1200-as évek elején megjelentek *a domonkos és a ferencesek szerzetesrendjei*. a domonkosok másolták a legtöbb ránk maradt kódexet. *Julianus*, domonkos rendi barát találta meg a Volga mentén a magyarok ott élő törzseit. a ferencesek pedig az első olyan kolostor- és templomépítők voltak, akik már nem a tömör, vaskos falú román, hanem az egekbe törő, karcsú gótika stílusában építettek.

A XI–XIV. századig mindenféle tudományos tevékenységet, közhivatali ügyintézés, oktatást-nevelést, csak a *klerikusok* végeztek. A XIV. századtól a magyar társadalom fejlődése szükségessé tette az állami hivatalnokrendszer kialakulását *Károly Róbert és Nagy Lajos* idejében. Már 1320-tól fellelhető a *literatus* (= deák, diák) *értelmiség – hivatali világi képzés*.

Nagy Lajos százada jelentős szakasz a magyar iskolázás történetében. Egész Magyarország területén *kiteljesedett a kolostori, káptalani és plébániai iskolák szervezete*, mely főként világi és egyházi célokat egyaránt szolgáló klerikusképzést nyújtott, a kor európai műveltségét terjesztette. Nagy Lajos uralkodása alatt (1340–82) *Magyarország Közép-Európa tekintélyes, hatalmas országa lett*. Miközben a klerikusok külföldön gyarapították tudásukat, a művészet mesterei ötvösök,

szobrászok munkái messze fölön híressé tették az országot. Magyarországi ötvösműhelyekben készültek azok a nemesfém foglalatú kristály ereklyetartók, amelyeket Nagy Lajos adományozott az acheni *Münsterben 1367-ben alapított magyar kápolna számára*. Adományként került Máriazellbe a Mária kegykép foglalata is.

A középkorban a pápaság és a császárság mellett az egyetem, a tudományos intézmény a harmadik nagyhatalom. Magyarországon – *Vilmos pécsi püspök* szorgalmazására – *Nagy Lajos király Pécsen alapította meg az első magyar egyetemet 1367-ben*. Az egyetem privilégiumait megerősítő alapítólevelet V. Orbán pápától kapta, miszerint filozófiai, jogi és orvosi fakultás működését engedélyezte. A teológiával kiegészült, négyfakultású hazai egyetemünk Óbudán *Zsigmond király* alapításával 1395-ben kezdte meg működését.

A XV. századtól már *városi-plébániai iskola* működött Bártfán, Besztercén, Brassóban, Eperjesen, Kassán, Késmárkon, Kiszzebenben, Kolozsváron, Körmöcbányán, Lőcsén, Nagybányán, Nagyszébenben, Selmezbányán és Zólyomban. (Mészáros 1996, 16–18.) A XV–XVI. század fordulóján ezek a nagyobb városi plébániai iskolák *humanista iskolákká* alakultak a humanista kultúrát, műveltséget közvetítő székesegyházi, káptalani iskolák mellett. *Humanista gimnáziummá fejlődött a soproni városi plébániai iskola, s a győri székesegyházi iskola* középső szintje is.

A magyar humanizmus egyik legnagyobb alakja Janus Pannonius nagybátyja, a Hunyadi-fiúk nevelője, *Vitéz János nagyváradi püspök* volt. Ő szorgalmazta *Mátyás királynál*, hogy kérjen II. Pál pápától az egyetem számára alapító bullát. *Pozsonyban 1467-ben a harmadik egyetem kezdte meg működését négy fakultással*. A *humanista kultúra terjesztői*, a reneszánsz magyar kiváló egyéniségei – a korszak szokása szerint – sorra látogatták a híres egyetemeket.

Bakócz Tamás (1442–1521), aki egy kerékgyártó jobbágy fiaként esztergomi érsek, majd bíboros lett. 1463-ban a krakkói egyetemre iratkozott be, ahol a következő évben meg is szerezte a baccalaureatust. Krakkó után több egyetemen is megfordult így Bécsben, majd Bolognában, Ferrarában és Padovában. A latin nyelvű vallásos irodalom reprezentatív alakja a franciskánus *Temesvári Pelbárt* (1440–1504) a krakkói egyetemen a teológiai doktorátust is megszerezte (1471). Prédikációs kötetei – *Pomerium*, *Stellarium* – közismertek voltak. A magyar alapítású pálos rend történetírói, *Dombroői Márk* és *Gyöngyösi Gergely* rendfőnökök is Krakkó diákjai voltak, s Krakkóban szerzett fokozatot *Váci Pál* dominikánus, aki jelentős szerepet töltött be *az anyanyelvű kódexirodalom* létrehozásában. A korszak kiemelkedő világi alakja *Werbőczy István* (1460–1542), akinek nevéhez fűződik a magyar nemesi szokásjog első koncepciózus tudományos összefoglalása (*Tripartitum*). (Kováts-Németh 2010, 49-51.)

A reformáció öröksége

A XVI. század közepétől nálunk is, mint Európában új hit, új eszmék terjedtek Luther és Kálvin tanítása nyomán. *Luther* hitújító tanai elsősorban a városok német nyelvet beszélő polgárai között hódítottak. Sopron városi magisztrátusa, s a lakosság döntő többsége az új hitre tért át. A Szent Mihály templom melletti városi plébániai iskola tananyaga továbbra is a humanisztikus tananyag maradt, de a vallás az iskola fenntartójának vallása szerint: az *evangélikus* vallás lett. A XVI. század végén a humanisztikus tananyag kiegészül az evangélikus teológiával. *Országszerte ismertté, jelentőssé válik a soproni és az eperjesi evangélikus iskola*. Kálvin hitelveit elsősorban a mezővárosok tették magukévá először. Mind az evangélikusok, mind a reformátusok egyházakká szerveződtek, s beilleszkedtek a feudális társadalom rendjébe. *Leghíresebb református iskolák a pápai, sárospataki és a debreceni*.

Az oktatás-nevelés végső célja a „*pietas*” vagyis az egyénileg átélt, belülről fakadó vallásosság. Eszköze Melancthon (1497–1560) elve alapján: „a bölcs és ékesen szóló jámborság”. (Mészáros 1988, 51.)

A protestantizmus terjedésének egyik eredménye az anyanyelvi iskoláztatás széleskörű terjedése, a tudomány nyomtatott terjesztése.

Az anyanyelvi műveltség terjesztői, az 1520-as évek nemzedéke Krakkó egyetemének professzoraitól ismerte meg Rotterdami Erasmus és Luther tanításait. E nemzedéknek köszönhetjük a tudomány anyanyelvi művelését. *Sylvester Jánosnak* (1526) az első magyar grammatikát, ami az általa vezetett sárvári nyomdában jelent meg *Grammatica Hungaro-latina in usum puerorum* címmel 1539-ben. Sylvester János 1534-től a sárvári iskola vezetését is ellátta, s gyermekek tanítását elősegítette a megjelent grammatika.

Az 1520-as évek diákjai *Dévai Bíró Mátyás* (1523), akinek *Orthographia Ungarica* című munkája 1538-ban jelent meg, valamint Kálmáncsehi Sánta Márton, Székely István (1529), Ozorai Imre (1531).

A Jagello Egyetem névjegyzékében találjuk *Grass Jánost* (György fia) Brassóból, aki Honterus (1498–1549) néven ismert. A bécsi egyetemen lett magister, a krakkói egyetemen 1530-ban grammatikát és kozmográfiát tanított. Baseli tartózkodása után 1533-ban tért vissza Erdélybe, ahol *Brassóban alapította meg az első nyomdát*, és kezdte meg reformátori és iskolaszervező tevékenységét. Honterus nyomdája látta el tankönyvekkel az erdélyi iskolákat 1539 és 1542 között. (Kováts-Németh 2010, 53–54.)

A XVI. század végére alakul ki az úgynevezett *kollégiumi típusú iskola*, mely elnevezés a protestánsok és katolikusok iskoláinak szerkezeti tagoltságára utal. A két egymáshoz illeszkedő részleg: a gimnáziumi és az akadémiai tagozat egymásra épült. Az elemi osztályok elvégzése után, a katekizmus, olvasás, írás, a számok ismerete birtokában már jelentősebb céhekben tanulhatott a diák. A lakosság felsőbb rétegébe tartozó polgárság gyermekei a grammatikai tagozat osztályai után szakmát tanultak (kereskedelem) vagy esetleg végig járták a humanista osztályokat (poétika–retorika). Az akadémiai tagozaton a filozófián belül logika – fizika – etika – metafizika tanulmányozása folyt, a teológiai tagozaton pedig a papi pályára polgárfiúk tanultak.

Brassó közelében fekvő Apáczsa községben szülöttje a magyar neveléstudomány kiemelkedő tudósa *Apáczai Csere János* (1625–1659). Triviális latin iskolai tanulmányait Kolozsváron, Gyulafehérváron végezte. A tehetséges fiatalembert filozófiai és teológiai tanulmányainak befejezésével Geleji Katona István református püspök – Bethlen Gábor alapítványának támogatásával – a hollandiai egyetemre küldte tanulni. Hollandiában Franeker, Leyden, Utrecht egyetemein tanult. *1651. április 22-én Harderwijkben, az újonnan alapított egyetemen avatták a teológia doktorává.* Hollandiai tartózkodása alatt nagyrészt elkészítette kora tudományos eredményeit összefoglaló művét a **Magyar Enciklopédiát**, az az minden igaz és hasznos bölcsességnek szép rendbe foglalását, s ahogy Apáczai írta azt „magyar nyelven világra bocsátása”-t. Az 1653-ban elkészült mű 1655-ben jelent meg Utrechtben. Művelődéstörténeti értéke máig jelentős a hazai, de az európai neveléstudományban is.

Apáczai útmutatásai mind időtállóak, az Enciklopédia X. fejezetében a következőket fogalmazta meg, „*a tanítótól, hogy tisztiben hasznosan járhabson el, megkívántatik: hogy tanításához illendő életet éljen, s tanítványainak jó s dicséretes példát adjon, hogy elég tudós legyen, hogy jó lelkiismerettel s isteni félelemmel, amit tud, azt másokkal közölje, tanítványait, mint atyjok, úgy szeresse.* Tanítsa őket világosan, röviden és teljességében (tökéletesen). Őket Isten előtt való könyörgésében megemlítsé. Ne

légyen ajándékokon kapdosó, tanítványainak erkölcsöket és nyelveket igyekezzen leginkább újítani. Egyedül arra igyekezzék minden dolgában, hogy tanítványaival önmagát szerettesse, magát, a különböző elmékhez (tanítványaihoz) jól alkalmaztassa.”

A tanítás módjában pedig a következőkre kell figyelmet fordítania a tanítónak: „*Egy időben csak egy dolgot tanítson s azt is pediglen gyakorta úgy, hogy addig békét ne hagyjon neki, míg a tanítványok jól meg nem fogták. Csak azokat tanítsa, amelyek szükségesek, nehogy a nem szükségeseket tanítván a szükségeseket tanítványi ne tudják. Okossággal éljen tanítványihoz, elméjéből minden unodalmot kivévén, amit egyszer tanított, elkérje tőlük, őket gyakran egymás közt a hallott dolgokról disputáltassa, az erkölcstelenekeket megfeddje, de módjával való fenyítéssel s a vétekre való alkalmasságot elhárítsa. Adjon tanítványainak a pihenésre is időt s pedig minden héten, úgy mindazonáltal, hogy miatta el ne vetemedjenek, megintse ennek felette őket arról is, miket kell még életükben tanulniok.*”

Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról 1656 novemberében a kolozsvári partikuláris iskola újjászületésekor, illetve kolozsvári tevékenységének megkezdése alkalmából tartott beköszöntő beszédet. Beszédében az erdélyi iskoláztatás hiányosságait ostromozta, s az iskoláztatás kiterjesztéséért szállt síkra. (Kováts-Németh M. 2004. 105.)

„Hogy a polgári társaságbeli rend jobban épülhessen szükséges dolgoknak tartatott eleitől fogva, hogy a felső rendek scholákat állítsanak, tartsanak, melyekben az ifjúságot minden szükséges dolgokra s szép tudományokra még gyermekkorban megtanítsák, hogy mind szülőknek, mind Istennek, mind pedig hazájoknak jobban szolgáljanak.”

Jelentős pedagógiai kezdeményezések, egyéni koncepciók képviselői azok a magyar evangélikus fiatalok a XVIII. században, akik a lipcsei, jénai, és hallei egyetemeket látogatták. A német pietizmus eszméi (őszinte, bensőségesen átélt vallás) az evangélikusok körében talált talajra. Magyarországon három központja volt: *Besztercebánya, Győr és Pozsony*. A XVIII. század elején a magyar pietizmus terjesztői Bárány György, Wázsonyi Márton, Kis Péter, Bél Mátyás Halléban folytattak tanulmányokat Francke Hermann Ágostnál.

Wázsonyi Márton a győri evangélikus iskola rektora. 1711-ben magyar fordításban kiadta mestere *A Szentírás szerint való élet regulái* című munkáját. A mű előszavában a hazai iskoláztatást ostromozta: a „barbariesnek okai pedig mind a szülék, mind préceptorok, kik a gyermeki nevelést és oktatást elmulajtják, adván őket inkább baromi pásztorságra, hogy sem iskolába, ahol a tanítónak tisztí volna nem Donatussal vagy Vestibulummal kínozni a gyöngé elmét, hanem keresztyényi hitnek fundamentomaival és isteni félelemmel egybe a rendes moresekre való vigyázást is édesdeden beléjük folytatni.”

Bárány György író, a győri evangélikus iskola tanára ugyancsak 1711ben fordította Francke egy másik pedagógiai művét magyarra. Az előszóban a magyar nyelv használatáért szállt síkra: „oly korán ne fogják a gyerekeket deák nyelvre, minek előtte t.i. a keresztyén vallás fundamentomában és az anyai nyelvben is alkalmatosan nem proficiáltak, de nemcsak a katechismus vagy más compendium, hanem még a grammatika, a syntaxis, historia, geographia etc. is *magyar nyelven magyaráztassanak* meg nekik.”...

A pietisták egyik legfőbb érdeme, hogy az elemi iskolákból kizárták a latin nyelvet, s így a dunántúli iskolák zöme anyanyelvi iskolává vált. Bárány György 1735-ben magyar nyelven írt katechétikájából tanították a vallást.

Bél Mátyás Besztercebányán és Pozsonyban tevékenykedett. Francke egyik legkedvesebb tanítványaként négy éven át hallgatta a mestert, s gyermekeinek is nevelője volt. 1708–1714 között hat évig a besztercebányai ágostai iskolájában működött. *A legtöbb újját a pozsonyi evangélikus liceumban történt Béll Mátyás rektor (1684–1749) irányításával.* 1729-ben a **Bél-Beer féle tanterv** alapján működött az iskola. Béll Mátyás bevezette a **rendszeres tanári értekezleteket**; rögzítette a „**módszeres**” utasításokat; az elvégzett tananyagról leckéről leckére **tanulmányi naplókat** vezetett; **bemutató tanításokat** tartottak. **Tanította Magyarország történelmét és földrajzát**; korszerűsítette a latin nyelv tanítását. Béll Mátyás 1718-ban lipcsei barátjával írta meg Magyarországról tervezett munkájának vázlatát: „A régi, a középső és az új Magyarország leírása” címmel. A II. könyv vázlata a következő:

A középső Magyarország leírása

I. szakasz: A pogány kor.

1. fejezet: Magyarország helyzete, határai a kereszténység felvétele előtt.
2. fejezet: a pogány kori magyarok nyelvei, szokásai, vallása.
3. fejezet: Hogyan vált lassanként Magyarország királysággá?

II. szakasz: A keresztény kor. I. rész: A magyar származású vagy hazai királyok alatt.

1. fejezet: Hogyan vette föl Magyarország a kereszténységet, és kik segítettek benne?
2. [Hiányzik]
3. fejezet: Magyarország helyzete a többi királyok alatt, ezek történeti-genealógiai felsorolása.
4. fejezet: a fénykorát elé Magyarország stb.
5. fejezet: a siralmas állapotra jutott Magyarország stb.

II. rész: Az idegen származású királyok alatt.

1. fejezet: Mi volt az oka, hogy a magyarok idegen királyokat választottak? Ezek történeti-genealógiai felsorolása.
2. fejezet: az idegen királyok érdemei és hibái.
3. fejezet: Közelebbről: az ausztriai királyok; hogyan menekült meg segítségükkel Magyarország a pusztulástól?

Losontzi Hányoki István (1709–1780) a nagykőrösi gimnázium igazgatója volt, aki egyetemi tanulmányait a hollandiai Utrechtben végezte. A magyar népoktatás legnépszerűbb tankönyvét írta meg a nagykőrösi iskola rektora. A *Hármas Kis Tükör című*, 1773-ban Pozsonyban megjelent munka 1868-ig 71 kiadást ért meg. A XVIII. században méltán illetik a Praeceptor Hungariae címmel, mert a nagykőrösi iskolának - Arany János előtt - a Hármas Kis tükör, a legnagyobb hatásában máig sem felülmúlt büszkesége. Losontzi István munkájának első változata 1771-ben jelent meg, amely a bibliai történeteket és Magyarország földrajzát, államszervezetét és történelmét tartalmazza. A könyvecske címe: A szent históriáknak rövid summája. Csak a második kiadás címe a Hármas Kis tükör, ugyanis az előző két rész kiegészült Erdély Országának Kis Tükröfejezettel. Az átdolgozott munka mind tartalma, mind tanulhatósága miatt vált igen közkedvelté. A versbe szedett strófák könnyűek és érdekesek voltak a gyerekek számára. A Hármas Kis Tükör három tükröt tartott a gyermek elé. Az első tükör: *A szent históriának rövid summája*, „mellyben befoglaltatik e Világnak teremtésétől fogva az özön vizig eltöltöt idő 1656. Esztend.” a második rész: *Magyarország kis tükre*, mely „a gyenge elmékhez alkalmaztatott könnyű móddal (verssel), Magyar-orzágnak Földét, Polgári állapotját, és a Magyar Nemzetnek eredetét, viselt dolgait, mind ez ideig, hiteles tudós írásokból summásan kimutatja”. A Hármas Kis Tükör harmadik része: *Erdélyország kis tükre*. Erdélyt magyarok, székelyek és szászok lakták. A 7 magyar

vármegye mellett 7 szék-helyet – Csík, Kezdi, Orbai, Sepsi, Udvarhely, Maros, Aranyos-szék – tartottak nyilván. a szék-helyesek őrizték az ország határát a kunok és tatárok ellen. (Losontzi Hányoki 1942, 60-63.)

Összefoglalva a feladatunk, hogy ismerjük azt a gazdag egyetemes, európai és sajátosan magyar kultúránkat, mely elődeink áldozatos, kitartó, lelkiismeretes és istenfélő tevékenysége, munkája nyomán született. Fontos teendők, hogy megőrizzük, tovább örökítsük azokat az értékeket úgy, ahogy Kodály Zoltán írja: „Azok a művek terjedtek el legjobban világszerte, amelyek legerősebben fejezik ki a maguk nemzeti sajátosságait. Minthogy ezekben a művekben mutatkozik az egyéni alkotóerő tetőpontja is, világos, hogy nincs olyan egyéni eredetiség, amely nem gyökerezik valamely nemzeti eredetiségben.”

Irodalom

Apátzai Tseré János által. Senec. 64. Epist.(1653): Magyar Encyclopaedia. Az az Minden Igaz és Hasznos Böltseségnek szép rendben foglalása és Magyar nyelven világra botsátása. Ultrajecti, ex officiná Joannisa Waesberge 487 l. A facsimile kiadás 200 számozott példányban készült, melyet az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Budapesten adott ki 1975-ben egy „betétfüzetkével”

Bél Mátyás (1984): Hungariából Magyarország felé. Budapest: Vál., gond., a bevezetést írta Tarnai Andor. Fordította: Déri Balázs, Donáth Regina, Tarnai Andor. Magyar ritkaságok.

Diós István (2009): A szentek élete I. kötet. Budapest: Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Kiadó.

Fináczy Ernő (1927): Az újkori nevelés története (1600–1800). Budapest: Kir. Magyar Egyetemi Nyomda.

Jászó Anna, a. (2001): A magyar nyelv könyve. Budapest: Trezor Kiadó.

Kinder, Hermann – Hilgemann, Werner (1994): Világtörténelem. 2. javított kiadás. Budapest–Heidelberg–New York–London–Paris–Tokyo–Hong Kong–Barcelona: Springer Verlag.

Kovátsné Németh Mária (2002): Magyar neveléstörténet. Szemlénygyűjtemény.

Kovátsné Németh Mária (2004): Apáczai Csere János – Magyar Encyclopaedia. Celldömölk: Apáczai Kiadó.

Kováts-Németh Mária (2010): Szent Hedvig tevékenysége a Krakkói Egyetem fejlesztésében – Nikolaj Bielonski a Krakkóban tanuló magyar ifjúság mecénása. in idő, emlékezet, hagyomány/ Czas, Pamięć, tradycja. Varsó: A Lengyel Tudományos Akadémia Történeti Intézete és a Varsói Magyar Kulturális intézet.

Kováts-Németh Mária (2013): Kultúra és nevelés. Komárno: Felnőttképzési intézet Kht.

Losontzi Hányoki István (1905/1942): Hármaskis tükör. Magyar irodalmi ritkaságok. Szerkeszti Vajthó László. XIII. Szám. Bevezetéssel ellátta Ozsváth Ferenc ny. tanítóképzői tanár, c. igazgató. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

- Mészáros István–Németh András–Pukánszky Béla (1999): Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Budapest: Osiris Kiadó.
- Mészáros István (1976): Népoktatás Nyugat-Magyarországon a XVII. században. Soproni szemle, 4. sz.
- Mészáros István (1984): Népoktatásunk szervezeti-tartalmi alakulása 1777–1830 között. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Mészáros István (1988): Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Janus Pannonius összes munkái. (1987): Tankönyvkiadó. Budapest. Válogatott átdolgozott kiadása az 1972. évi változatnak.
- Pedagógiai lexikon III. kötet (1978.), Főszerkesztő: Nagy Sándor.
- Ratzinger, Joseph (2004): Isten és a világ. Hit és élet korunkban. Budapest: Szent István Társulat. az Apostoli Szentszék Könyvkiadója.
- Veszprémy László (2002): Fulbert, chartres-i püspök levele Bonipert pécsi püspökhöz. Budapest: Osiris Kiadó.